

УДК 1(091) "19/20": 340.12

СУЧАСНА ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА МЕТОДОЛОГІЯ

Марія Альчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, alchuk@bigmir.net*

Розглянуто філософсько-правову методологію як множинність оригінальних систем, які не потрібно абсолютизувати, тому що вони мають сенс лише в межах предметної сфери їх використання. Виокремлено принцип методологічного плюралізму, який є дуже важливим і має бути обов'язковим у діяльності філософів та дослідників наукових програм і проєктів.

Ключові слова: філософія права, метод, методологія, плюралізм, парадигма, принцип.

На межі XX і XXI століть філософія зазнає багатопланових трансформацій, які породжують нові форми її існування. Українські філософи, зокрема М. Булатов, С. Кримський, В. Кузнецов, В. Табачковський, М. Попович, В. Шинкарук, наголошують на актуальності різноманітних і раціональних, і нераціональних шляхів, способів пізнання та перетворення дійсності. Дослідники виокремлюють багатовимірність форм, дискурсивність теорій, плюралістичність стилю мислення, поліваріантність способів, стратегій, досліджень філософської проблематики.

У сучасних філософсько-правових дослідженнях в Україні акцентують увагу на аналізі методологічних проблем. Підкреслюють особливе значення філософії права як категорії правознавства. У працях В. Бачиніна, О. Данільяна, М. Костицького Л. Петрової, П. Рабіновича, В. Шкоди проаналізовано загальні підходи, головні принципи та способи їх реалізації у спеціальних юридичних науках. На наукових конференціях, у монографіях, навчальних посібниках право розглядають у зв'язку із філософсько-світоглядними поняттями: правова держава, громадянське суспільство, права людини, свобода особи, мораль, культура.

Мета статті – розкрити філософсько-правову методологію як складне й багатоаспектне явище, застосування якого залежить від дослідницької позиції фахівця-методолога, що професійно аналізує структури та форми систем наукового знання.

Філософську методологію розглядають у двох значеннях. По-перше – як учення про метод. По-друге – як систему визначених способів, прийомів, дій, що їх застосовують у різних сферах – політиці, науці, мистецтві. Метод (грец. μέθοδος – шлях дослідження, теорія, вчення) – систематизований спосіб досягнення

теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблеми чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дій, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів [12, с. 373]. С. Кримський у статті “Метод” виокремлює методи загальні (діалектики, аналітичний), особливі (логіко-дедуктивний, синергетичний), специфічні (контент-аналізу в соціології) [12, с. 373]. У широкому значенні метод – це спосіб соціальної діяльності в будь-якій її формі. У філософській літературі є різні тлумачення поняття “методології”. Під методологією одні дослідники розуміють вчення про метод, який пов'язують із логікою наукового дослідження; інші зараховують сукупність загальних і окремих методів; є такі, що ототожнюють методологію із гносеологією; деякі шукають поєднання методів природничих наук із гуманітарними.

М. Булатов у статті “Про методи філософування” підкреслює, що метод є способом діяльності. Він наводить як приклад спорудження будинку: потрібно зібрати матеріали, інструменти, залучити людину як суб'єкт діяльності, але основним у будівництві дому є те, як саме працювати, які операції виконувати. Аналогічно і в навчанні студентів: їм “показують і розказують, що створено, але як правило, не доходять до питання, як це зроблено” [2, с. 17]. Автор розглядає сократичний метод – маєвтика. Маєвтика – спосіб розкрити зміст, який у прихованому вигляді вже існує в людині. Діалогічна сократівська діалектика базується на досвіді і є знаряддям для розкриття й розв'язання проблем. Булатов аналізує діалектику як метод у філософії Платона, який описує й застосовує його до проблем, що хвилювали й потребували вирішення. Аристотель чітко виокремлює два методи – індуктивний і дедуктивний. Ці методи важливі дотепер. Праці Аристотеля “Аналітика”, “Топіка”, “Логіка” розкривають його метод – “поєднання аналізу та синтезу, аналізу та узагальнення” [2, с. 21]. На основі аналізу інших праць Аристотеля у статті подано розуміння методологеми: “загалом кожний більш-менш усталений і повторюваний рух думки, докладуваний до нових предметів дослідження, стає методологемою. Вона не вичерпує весь метод, а є його частиною, елементом” [2, с. 22]. Тому і сьогодні потрібно розрізняти метод мислителя та методологічні принципи. Методологічні принципи – науковості, об'єктивності, конкретності, розвитку – дають загальний напрям дослідження, а не те, як їх застосувати. Виокремлюють такі методи: діалектичний, феноменологічний, герменевтичний, порівняльний, історичний, узагальнювальний, які вказують на механізм їх використання. Суто один метод застосовують, мабуть, лише ті, хто його розробив. Наприклад, І. Гегель, що розробив діалектику як філософський метод, чи герменевтичний метод у Г. Гадамера, або ж феноменологічний – у Е. Гусерля. У наукових дослідженнях використовують різноманітні методи, принципи і категорії та їхнє поєднання. Тому сьогодні підкреслюють “багатогранність, що простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еклектизму” [2, с. 29].

Еклектизм, вважає М. Булатов, є характерною рисою української філософії сьогодні.

У сучасних дослідженнях розглядають три парадигми (від грецьк. *παράδειγμα* – приклад, взірець) взаємодії спеціальних наук і філософії. Керуючись розумінням філософії як методології, виокремлюють такі парадигми: класичну, некласичну, постнекласичну. В основі цих парадигм – різне розуміння філософії як методу науки. Дослідники вивчають такі парадигми й підкреслюють, що філософію трактують як методологію, або ні. “У сучасному дискурсі парадигма означає прийняту певним науковим співтовариством модель постановки та вирішення проблем, яка забезпечує існування наукової традиції” [11, с. 465].

У класичній парадигмі виокремлюють два підходи. Перший цілковито заперечує філософію як методологію. До нього належать представники філософії позитивізму. Другий незаперечно визнає методологічну роль філософії. Зокрема, у марксистській філософії виокремлюють методологічне значення філософії для суспільства, науки.

Некласичну парадигму розглядають не просто як спосіб мислення, а як установку свідомості. Філософи беруть до уваги самовизначення особи, її активність у конкретних ситуаціях. Тому змінюються значення та функції філософії, вони стають ситуативними, а не загальними. У некласичній парадигмі не протиставляють суб’єкт об’єкту, тому зникає проблема філософії як методу. Отже, філософія як методологія перестає бути проблемою.

У постнекласичній парадигмі філософія як методологія може бути тимчасовою, відносною, а не абсолютною. Виокремлюють два різновиди зв’язку науки і філософії – лінійний і нелінійний. Зокрема, філософський метод розвивається через самоорганізацію, самокорекцію: “Філософський метод постає як нелінійна система методологічних ситуацій. У кожній із них він виражає міру цієї якості як міру хаосу – порядку, апріорного – апостеріорного, визначеного – невизначеного, вербалізованого – невербалізованого” [8, с. 20]. Тому для філософів важливим завданням є розкрити в зрозумілій та необхідній формі нові категорії, цінності, проблеми, реальність. Отже, філософська методологія не може бути раз і назавжди даною, вона змінюється і корегується відповідно до нових потреб і запитів суспільства.

Богдан Кістяківський підкреслює, що для розвитку науки про право вагоме значення має керунок, темп та інтенсивність філософського мислення. Він поділяв думку І. Канта про визначення предмета права, яке є складним, тому що належить до філософських понять. І. Кант у праці “Метафізика звичаїв” зазначав, що сутність права є філософською, в її основі – принцип свободи. “В сучасних термінах це визначення звичайно виражають у формулі: право є сукупність норм, які встановлюють та розмежовують свободу осіб”, – підкреслює Б. Кістяківський [4, с. 223]. Після І. Канта юриспруденція потрапила в цілковиту залежність від філософії. Від XIX ст. проблеми науки про право розглядають як філософію права.

Яскравим представником такого підходу є Г. Гегель, який у праці “Філософія права” розкриває філософію права як частину філософії. У класичній філософії права, вершиною якої є вчення Г. Гегеля, ідею права розуміють як свободу. Система права є царством реалізованої свободи. “Філософію права” Гегеля називають “Філософією свободи”, оскільки свобода і право виражають єдину суть. На філософське вчення Г. Гегеля постійно покликалися й покликаються і його прихильники, і противники. Тривають інтерпретації та оцінки його філософських поглядів на право, політику та державу.

У навчальному посібнику “Філософія права” за редакцією професора О. Данільяна подано окремим розділом методологію філософії права (мабуть, правильніше цей розділ було б назвати “Філософсько-правова методологія”). Авторами виокремлено основні підходи: науковий, філософський, філософсько-правовий. Науковий підхід розкрито ними як систему загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що їх застосовують до права, – соціологічний, кібернетичний, системний та ін. Філософський підхід – застосування основних принципів і категорій філософії до права (категорії діалектики, категорії соціальної філософії). Філософсько-правовий підхід припускає наявність особливої дисципліни, завдання якої – гносеологічний аналіз різних типів правопізнання та праворозуміння [9, с. 26 – 27]. Також виокремлено рівні в рамках методології правознавства: філософський (система світоглядно-методологічних ідей і принципів); науковий (загальнонаукові методи); спеціально-юридичний (нормативно-аналітичний, догматичний, порівняльно-правовий). Подано також класифікацію типів права: правовий позитивізм; правовий об’єктивізм; правовий суб’єктивізм; правовий інтерсуб’єктивізм. Вони відображають певний аспект правової реальності. Методологія філософії права – найбільш загальний, філософський рівень правознавства: “Вона являє собою систематизовану сукупність пізнавальних засобів, що дають можливість досліджувати багатогранну правову реальність у її різноманітних зв’язках з іншими сферами громадського життя, а також теоретичний аналіз (рефлексію) цих засобів” [9, с. 29]. У цьому визначенні підкреслено методологічну функцію філософії права. Такий аналіз здійснюють із позицій класичної філософії, а саме – марксистської парадигми. Потрібно також уточнити вживання понять та їхні відмінності: “філософський підхід” чи “рівень”; “методологія філософії права” чи “філософсько-правова методологія”; “методологія пізнання права” чи “методологія правознавства”.

Навчальний посібник “Філософія права” за загальною редакцією професора М. Костицького містить розділ “Методологія та інструментарій філософії права”. Виокремлено також параграф “Філософія права як методологічна дисципліна”. Філософію права розглянуто як наукову теорію, що ґрунтується на філософських концепціях – позитивістських, екзистенціальних, психоаналітичних, релігійних тощо. Такі філософські концепції аналізують як загальносвітоглядні парадигми в

сучасному праворозумінні. Автори з'ясовують сутність методу системного аналізу, його напрями та значення для філософії права. Метод системного аналізу з'ясовує актуальність, теоретичне та практичне значення філософії права. Подано визначення філософії права: “Філософія права досліджує сенс права, його сутність і поняття, його основи та місце в світі, його цінність і значення, його роль в житті людини, суспільства й держави, в долях народів і людства” [10, с. 34]. Необхідно уточнити вживання таких понять, що стосуються філософії права: “найвищий методологічний рівень”, “вищий щабель правознавства”, “моральний осередок законодавства”.

Філософія права дає змогу суб'єктам пізнання скеровувати свої інтелектуальні зусилля в бік найзагальніших проблем буття правової реальності, її сутнісних суперечностей. Розкриваючи проблемні сфери реальності і спираючись при цьому на певні світоглядні принципи, вона вибудовує філософські моделі правових феноменів, пояснює їх та інтерпретує їхню сутність.

Р. Циппеліус пропонує використовувати для дослідження питань етики та права метод випробувального мислення: “Під час розв'язання окремих проблем права і справедливості обережно експериментують: ставлять проблему, випробовують на досвіді і, коли потрібно, коригують або в цілому замінюють на краще рішення” [12, с. 7].

Філософія права як методологія не є відірваною від практики права: “Можна сказати, що вона обслуговує практику. Це – поглиблена раціоналізація однієї окремої царини людського досвіду. Філософ-методолог орудує тими самими категоріями, як і юрист, і той розуміє і зазвичай сприймає аналіз філософа” [13, с. 35]. Практичну діяльність трактують як соціальну технологію, усвідомлення якої необхідне задля її ж удосконалення. Отже, дія народжує думку. Щоб максимально правильно та адекватно оцінити те, що відбувається в суспільстві, потрібно емпіричну реальність досягнути крізь призму філософського світогляду. Тобто не лише розуміти, а й керуватися у своїй діяльності діалектичним методом, який розкриває та охоплює дійсність у всій багатоманітності її окремих аспектів.

Нашому суспільству належить нині очистити свідомість від тоталітарних стереотипів, повернути поняттю “право” його адекватний зміст, сформувати в кожного громадянина потребу бути людиною з почуттям власної гідності, правосвідомою, а не лише законослухняною. Насамперед, треба подолати розуміння права як сукупності писаних державно-владних велінь. Цей позитивістський підхід до права треба замінити правовим підходом, який наголошує на об'єктивних властивостях права. Право з цього погляду як форма суспільних відносин онтологічно є сукупністю таких формальних властивостей, як свобода, рівність, справедливість.

Дослідники підкреслюють, що філософія права – сфера фундаментальних знань про право. З допомогою цих знань теоретична і прикладна юриспруденція мають змогу успішно розвиватися. Саме з неї правознавці черпають методи і

принципи, необхідні для проведення конкретних досліджень. В. Бачинін зазначає, що філософія права розробляє методи вивчення правової реальності. Ці методи є різними інструментальними засобами і способами здобування відомостей про загальні основи, які визначають сутність права. Він виокремлює герменевтичний, соціологічний і культурологічний методи. Ці методи дають змогу вибудовувати наявні знання про право у вигляді відповідної змістовно-сміслової конструкції.

“Правова філософія вже за своєю суттю є герменевтикою. Вона включає правові феномени в широкі культурні контексти, намагається позначити численні зв’язки між ними і суміжними цінностями і потім проінтерпретувати зміст цих зв’язків”, – наголошують науковці [1, с. 20 – 21]. Філософська герменевтика допомагає інтерпретувати зміст правових феноменів. Тому її ще називають філософією юридичної мови, адже вона досліджує співвідношення мовного вираження норм права зі змістом певних юридичних суперечностей. Отже, юридична герменевтика охоплює коло проблем філософського праворозуміння. Вона необхідна, тому що зміст норм, принципів і цінностей правосвідомості і правовідносин неоднозначний і незагальноприйнятій.

Для дослідження морально-правових проблем однаково необхідні такі методи пізнання соціальної реальності: соціологічний, метафізичний і культурологічний. “При відмінності підходів до реальності соціологічний метод пізнання і метафізичний спосіб осягнення сходяться, по-перше, у спільності основ їхніх предметів – онтологічної єдності творчого начала із створеним світом, а по-друге, у єдності мети, яка полягає в прагненні наблизитися до осягнення суті тієї соціально-правової реальності, усередині якої живе людина”, – порівнюють соціологічний і метафізичний методи пізнання в підручнику “Філософія права” [1, с. 45].

Будь-який правовий феномен необхідно також розглядати в певному культурному просторі. Культура за своєю суттю метафізична, тобто пов’язана зі світом вищих, абсолютних смислів і сутностей. Також культура символічна, оскільки прагне доносити до людини ці абсолютні смисли за допомогою зримих форм: “Культурологічний метод дозволяє розглядати будь-який правовий феномен не сам по собі, а усередині інтелектуального простору культурних смислів, у результаті чого той втрачає жорсткість колишніх, виключно юридичних меж. Тією ж мірою він здатний робити це і відносно права в цілому” [1, с. 46].

Досліджують також сучасну методологію науки загалом і методологію окремих наук. У філософській літературі аналізують різні напрями дослідження предмета методології науки, який є складним і багатоаспектним. Проводять аналогії із дослідженнями у різних сферах – фізики, математики, соціальних і технічних наук. У зв’язку з цим з’являються різні напрями та дисципліни в методології науки, що розкривають процеси, причини виникнення, зміни систем наукового знання. Тому важливим є вивчення методів дослідження та наявність фахівця-методолога, який професійно володіє структурою і формами систем

наукового знання. Від дослідницької позиції методолога чекають досить глибокого наукового аналізу систем знання щодо виявлення їхніх внутрішніх і зовнішніх, статистичних і динамічних, атрибутивних і реляційних, ціннісних і аплікативних властивостей і структур [6, с. 38]. В. Кузнецов у статті “До типології методологічних досліджень науки” [6] виокремлює два класи засобів для методологічного аналізу систем знань. До першого класу зараховує багатоманітність засобів, які вивчає методолог та окремі науки. Ці засоби допомагають досліджувати процес формування і розвитку наукових шкіл. До другого класу належать засоби, що їх використовує методолог для аналізу систем наукового знання.

Філософія виконує завдання методологічного забезпечення людського освоєння світу. Вона аналізує методологічну свідомість, узагальнює різні підходи в дослідницькій діяльності, розробляє загальну теорію методу – методологію. Сучасна філософія складається з різноманітних філософських систем і напрямів, тому філософська методологія – множинність оригінальних, своєрідних методологічних систем. Ці системи не потрібно абсолютизувати, тому що вони мають сенс лише в межах предметної сфери їх застосування. Звідси – важливість принципу методологічного плюралізму, якого мають дотримуватися і філософи, і дослідники наукових програм чи проєктів.

1. Бачинін В., Журавський В., Панов М. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищ. навч. закл. – К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – 472 с.
2. Булатов М. Про методи філософування // Філософська думка, 2004. – № 2. – С. 15–29.
3. Гегель Г. Філософія права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
4. Кістяківський Б. Методологічна природа науки про право // Вибране. – К.: Абрис, 1996. – 474 с.
5. Кістяківський Б. Реальність об’єктивного права // Вибране. – К.: Абрис, 1996. – 474 с.
6. Кузнецов В. К типологии методологических исследований науки // Філософія науки. – Новосибирск, 2004. – №1. – С. 30 – 42.
7. Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии, 1995. – № 1. – С. 118–137.
8. Суркова Л. Філософія в мире: поиск методологических оснований // Вестник Московского университета. Серия 7. Філософія, 2004. – №1. – С. 3–20.
9. Філософія права: Навч. посібн. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
10. Філософія права: Навч. посібн. За заг. ред. М. Костицького. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

11. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
12. Циппеліус Р. Філософія права. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
13. Шкода В. Вступ до правової філософії. – Харків: Фоліо, 1997. – 223 с.

MODERN PHILOSOPHICO-LEGAL METHODOLOGY

Mariya Al'chuk

*L'viv Ivan Franko National University, Universitets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, alchuk@bigmir.net*

The philosophico-legal methodology as plurality of original systems, which aren't absolutized, because they have sense only in the range of a subject-matter sphere of their use is considered. Nowadays the principle of methodological pluralism is a very important one and it should be compulsory in the work of philosophers and researchers of concrete scientific programmes and projects.

Key words: philosophy of law, method, methodology, pluralism, paradigm, principle.

Стаття надійшла до редколегії 5.02.2007

Прийнята до друку 21.10.2007